

Wojciech Wierzbicki

Uniwersytet Gdański

wojciech.wierzbicki@phdstud.ug.edu.pl

 <https://orcid.org/0000-0002-8485-0402>

Legitymizacja władzy cesarza Hadriana w mennictwie rzymskim

Abstrakt: Celem artykułu jest prześledzenie okoliczności przejścia władzy przez Hadriana po śmierci Trajana. Tekst opiera się na analizie materiału numizmatycznego pochodzącego przede wszystkim z pierwszych lat rządów cesarza Hadriana. Treści emitowane przez mennicę cesarską jednoznacznie wskazują na potrzebę usankcjonowania władzy nowego princepsa. W artykule przedstawiono ponadto tło wydarzeń politycznych tego okresu, a także postaci w największym stopniu mające udział we władzy, zarówno zwolenników, jak i oponentów cesarza.

Słowa kluczowe: cesarz Hadrian, starożytny Rzym, mennictwo rzymskie, sukcesja władzy cesarskiej

Kwestia sukcesji władzy w imperium rzymskim zależała od wielu czynników i przez cały okres trwania cesarstwa nie została oficjalnie usankcjonowana¹. Wielu cesarzy zostało wyniesionych do najwyższej godności w państwie poprzez poparcie żołnierzy, zarówno gwardii pretoriańskiej, jak i legionów. Inni swoją władzę zawdzięczali więzom rodzinnym, również na drodze adopcji². Z biegiem czasu zmniejszała się rola senatu, którego wpływ na wybór princepsa ograniczał się do zwyczajowego zatwierdzenia tytułu³. Aprobata senatu stanowiła jednak warunek

¹ Więcej na temat sukcesji władzy w okresie rządów Antoninów zob. M. Hammond, *The Antonine Monarchy*, Rome 1959, s. 1–6.

² Na temat sukcesji władzy cesarzy we wczesnym cesarstwie szerzej zob. P. Sawiński, *Sukcesja władzy cesarskiej w okresie rządów dynastii julijsko-klaudyjskiej (30 p.n.e.—68 n.e.)*, Poznań 2016.

³ Więcej na temat zakresu władzy cesarskiej, kompetencji cesarza, a także prawnych okoliczności przejścia władzy w Cesarstwie Rzymskim na przykładzie *Lex de imperio Vespasiani*, wstęp, tłum. i komentarz K. Kłodziński, P. Sawiński, Poznań 2020. Według Maxa Webera cesarz spełnia

konieczny dla legitymizacji władzy cesarza rzymskiego, lecz nie zawsze była to „wystarczająca podstawa panowania”⁴. Nie należy również zapominać o roli *populus romanus* w tym procesie, choć często ograniczona ona była jedynie do „formalnego zatwierdzenia aktu prawnego, w kształcie przyjętym przez senat”⁵. Z całą pewnością problemy sukcesyjne dotyczyły całego okresu trwania Imperium Romanum, począwszy od pierwszego z cesarzy — Augusta⁶. Wraz z wyborem Nerwy utrwaliła się praktyka związana z wyborem najbardziej odpowiedniego kandydata. Podporą tej władzy była silna pozycja princepsa, lecz wbrew pozorom nowa procedura obierania władcy nie różniła się wcale od panującej w pierwszym stuleciu zasady dynastycznej supremacji⁷.

W niniejszym artykule omówiona została tematyka sukcesji i legitymizacji władzy cesarskiej Hadriana (Publius Aelius Hadrianus) w odniesieniu do początkowego okresu jego rządów (117—121). Przyjęte ramy czasowe dotyczą okresu od objęcia władzy przez Hadriana aż do rozpoczęcia jego pierwszej wielkiej podróży. Pojęcie legitymizacji władzy odnosi się do całokształtu działań podejmowanych z inicjatywy nowego władcy, których celem było ugruntowanie jego pozycji w państwie. Procedura wyboru nowego cesarza wiąże się także z zagadnieniem polityki sukcesyjnej. Paweł Sawiński zdefiniował je jako: „planowe działania danego princepsa, których celem jest uregulowanie przez niego kwestii politycznej sukcesji”⁸. W przypadku analizy polityki sukcesyjnej Trajana wiele kwestii nie zostało usankcjonowanych przed śmiercią imperatora, dlatego konieczne było uprawomocnienie pozycji nowego princepsa — Hadriana. Podstawowym źródłem prezentowanych rozważań jest materiał numizmatyczny tego władcy. Monety — jako wyjątkowa kategoria źródeł — pozwalają na zbadanie oficjalnej (auto)prezentacji cesarza i jego poczynań⁹.

poprzez swoje rządy określoną rolę, tzn. jest „nositelmem władzy i nigdy jej nie wykonuje jako osobistego prawa, lecz posiada ją zawsze tylko jako lenno bezosobowej »instytucji«”. M. Weber, *Szkice z socjologii religii*, tłum. J. Prokopiuk, H. Wandowski, Warszawa 1984, s. 143.

⁴ W wyniku swoich studiów Tonio Hölscher zmodyfikował klasyfikację M. Webera, dodając do niej pojęcie panowania „ideologicznego”. T. Hölscher, *Różni aktorzy — te same role: panowanie „ideologiczne” cesarza w sztuce rzymskiej*, tłum. L. Olszewski, Poznań 2014, s. 27—29.

⁵ *Lex de imperio Vespasiani...*, s. 11.

⁶ M.F. Weinstein, *The Problem of the Succession in the Roman Empire*, „The Historian” 1961, 24, 1, s. 84—85.

⁷ R.M. Geer, *Second Thoughts on the Imperial Succession from Nerva to Commodus*, „Transactions and Proceedings of the American Philological Association” 1936, 67, s. 47.

⁸ P. Sawiński, *Sukcesja władzy cesarskiej w okresie rządów dynastii julijsko-klaudyjskiej...*, s. 10.

⁹ O propagandowej funkcji monet zob. m.in. A.A. Kluczek, *Studia nad propagandą polityczną w Cesarstwie Rzymskim II—III w.*, Toruń 2006, s. 12—13. Według Carlosa F. Noreña każda moneta stanowiła oficjalny dokument cesarza i jego rządów. C.F. Noreña, *The Communication of the Emperor's Virtues*, „The Journal of Roman Studies” 2001, 91, s. 147.

Z ich analizą wiążą się jednak problemy metodologiczne oraz ograniczenia. Według Agaty A. Kluczek do prawidłowego analizowania źródeł numizmatycznych potrzebna jest „znajomość historii polityczno-społeczno-kulturowej danego czasu”¹⁰.

Relacje Kasjusza Diona¹¹ i autora *Historia Augusta*¹² dotyczące początków rządów Hadriana nie pozwalają na jednoznaczne określenie jego wcześniejszej pozycji u boku Trajana ani okoliczności przejścia przez niego władzy w sierpniu 117 roku. Wspomniani autorzy w różny sposób przedstawili wczesne relacje między Hadrianem a Trajanem. W *Historia Augusta* biograf odnotował np. uznanie Hadriana za syna przez Trajana jeszcze w czasach młodości, za rządów Domicjana (HA, *Hadr.* 2.2). Z kolei Kasjusz Dion wyraźnie zaznaczył, że mimo iż relacje między Trajanem a Hadrianem były bliskie, wydarzenie takie jak adopcja we wskazanym okresie nie miało miejsca (Cass. Dio 69.1.1). Zarówno Kasjusz Dion, jak i autor *Historia Augusta* podali w wątpliwość wydarzenie następujące bezpośrednio po śmierci cesarza Trajana. Pierwszy z nich powołał się na informacje swojego ojca (Cass. Dio 69.1.3), który podkreślił rolę cesarzowej Plotyny, a także prefekta pretorianów Attianusa¹³ w działaniach mających doprowadzić do objęcia władzy przez Hadriana. Więcej wiadomości na ten temat przedstawił biograf *Historia Augusta*, który opisując wpływ Plotyny, odwołał się także do wcześniejszych funkcji sprawowanych przez Hadriana. W świetle tego przekazu ustanowienie Hadriana legatem w trakcie wojny partyjskiej, a także jego drugi konsulat były efektem życzliwości i starań augusty (HA, *Hadr.* 4.1—4)¹⁴. Choć badacze w głównej mierze skupiają się

¹⁰ W swojej najnowszej publikacji, którą A.A. Kluczek nazywa „zbiorem szkiców zarysowujących bogactwo problematyki wiążącej się z analizą numizmatów, zwłaszcza ich warstwy ikonograficznej”, autorka skupiła się m.in. na metodach, które służą prawidłowemu odczytywaniu monet. A.A. Kluczek, „*Ex nummis historia*”. *Szkice o obrazach numizmatycznych w badaniach nad dziejami starożytnego Rzymu*, Katowice 2021, s. 11—12.

¹¹ Należy zaznaczyć, że tekst przypisywany Kasjuszowi Dionowi zachował się wyłącznie jako skrótowy odpis dokonany przez bizantyjskiego autora — Ksyfilinosa. Więcej na ten temat zob. m.in. T.D. Barnes, *The Composition of Cassius Dio's Roman History*, „Phoenix” 1984, 38, 3, s. 240—255; F. Millar, *A Study of Cassius Dio*, Oxford 1964.

¹² Na temat autorstwa biografii cesarskich, określanych mianem *Historia Augusta*, a także problematyki pracy z tym tekstem zob. więcej R. Suski, *Ocena historyków i historiografii w „Historia Augusta” (w żywotach przypisywanych Flawiusowi Vopiscusowi)*, „Wieki Stare i Nowe” 2015, 9, 14, s. 22—35.

¹³ *Publius Acilius Attianus* (PIR A 45); G. Bédoyère, *Pretorianie: rozkwit i upadek rzymskiej gwardii cesarskiej*, tłum. M. Studencki, Kraków 2018, s. 275—276; S. Ruciński, *Præfecti prætorio: dowódcy gwardii pretoriańskiej od 2 roku przed Chr. do 282 roku po Chr.*, Bydgoszcz 2013, s. 310—313, 324—329, 622, 633.

¹⁴ A. Galimberti, *Adriano e l'ideologia del principato*, Roma 2007, s. 20. O aprobacie Plotyny wspominał też późnoantyczny brewiarzysta Eutropiusz, lecz nie rozwija on szerzej tego wątku (Eutr. 8.6, tłum. P. Nehring, B. Bibik).

na podkreśleniu kluczowej pozycji Plotyny, to wydaje się, że równie duże znaczenie w procesie przejścia władzy przez Hadriana miał właśnie wspomniany prefekt pretorianów — Attianus. *Praefectus praetorio* był jedną z najpotężniejszych postaci w cesarstwie, a niejednokrotnie to właśnie prefekci i pretorianie mieli decydujący głos w sprawie wyniesienia do godności cesarskiej¹⁵. O silnej pozycji Attianusa wyraźnie świadczy przekaz autora *Historia Augusta*, według którego Hadrian zaniepokojony potęgą prefekta myślał o zamordowaniu go, lecz ostatecznie postanowił go jedynie odwołać (HA, *Had.* 9.3).

Inaczej sprawa została opisana przez Aureliusza Wiktora. Późnoantyczny brewiarzysta, który prawdopodobnie korzystał z tych samych źródeł co autor *Historia Augusta*, przedstawił okoliczności śmierci Trajana i sukcesji Hadriana następująco: „Wcześniej [jednak] dopuścił do [wspólnego sprawowania] władzy Hadriana, [swojego] rodaka i krewnego. Od tego czasu tytuł cesarów i augusta zostały rozdzielone; zapoczątkowano też w państwie [zwyczaj], że dwóch lub więcej [ludzi sprawujących] najwyższą władzę różni się przydomkiem i ma odmienne uprawnienia” (Aur. Vict., *Caes.* 13.11—12, tłum. P. Nehring, B. Bibik)¹⁶. Przytoczony *passus* wydaje się kontrowersyjny z co najmniej dwóch powodów. Po pierwsze, Aureliusz Wiktor jako jedyny odnotował fakt dopuszczenia Hadriana do sprawowania władzy jeszcze za życia Trajana. Po drugie, opis brewiarzysty zgodny jest z zachowanym w mennictwie tytułem Hadriana, zamieszczonym na rewersie aureusa z czasów Trajana: HADRIANO TRAIANO CAESARI (RIC II, *Trajan*, nr 724a)¹⁷. Przytoczona moneta stanowi jedyne nawiązanie w mennictwie Trajana do jego krewnego i ewentualnego następcy. Nadanie Hadrianowi tytułu *caesar* wskazywać mogło bez wątplenia na spodziewane przejście przez niego władzy. Dodatkowo na podstawie legendy rewersowej tej monety można zakwestionować prawdziwość przekazów

¹⁵ K. Kłodziński, *Prefekci pretorianów cesarza Kommodusa*, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym” 2012, 20, 1, s. 4—5; R. Syme, *Guards Prefects of Trajan and Hadrian*, „The Journal of Roman Studies” 1980, 70, s. 67.

¹⁶ *Passus* ten nie oznacza, że Aureliusz Wiktor wyklucza wpływ cesarzowej Plotyny, gdyż dopuszcza pogląd Kasjusza Diona oraz autora *Historia Augusta* (Aur. Vict., *Caes.* 13.13). Relacja brewiarzysty o rozdzieleniu władzy nie znajduje odzwierciedlenia w świadectwie monetarnym, gdyż przed Hadrianem tytuł cezara w mennictwie rzymskim, tak jak w epigrafice, był zwyczajowym elementem imienia cesarza i członków rodziny cesarskiej. Zob. B.B. Awianowicz, *Gramatyka monet rzymskich okresu Republiki i Cesarstwa*, 1: *Kompendium tytulatur i datowania*, Toruń 2019, s. 50—51. W porządku chronologicznym nosili go: Gajusz i Lucjusz Cezarowie, Tyberiusz, Germanik, Druzus Młodszy, Brytanik, Neron, Tytus oraz Domicjan. Więcej o tytule *caesar/caesares* zob. A.A. Kluczek, „*Ex nummis*”..., s. 198—199.

¹⁷ Więcej na temat złotych monet w mennictwie cesarza Trajana zob. B.E. Woytek, *The Aureus under Trajan: The Metrological Evidence*, „American Journal of Numismatics” 2008, 20, s. 435—457.

narracyjnych dotyczących sukcesji Hadriana, lecz w opinii badaczy nie ma pewnej zgody w kwestii wiarygodności tego numizmatu¹⁸.

W początkowym okresie panowania Hadriana w jego mennictwie znalazło się wiele bezpośrednich i pośrednich nawiązań do jego poprzednika¹⁹. Warto zwrócić uwagę przede wszystkim na tytuł *optimus*, który kojarzony jest w głównej mierze z Trajanem²⁰. Pojawia się on również w tytulaturze Hadriana, lecz wyłącznie na początku jego panowania. Nowy władca stał się niejako spadkobiercą dokonań swojego adopcyjnego ojca, dlatego też oprócz tytułu *optimus* w jego tytulaturze znalazły się nawiązania do zwycięskich kampanii wojennych²¹. Na monetach emitowanych tuż po objęciu władzy przez Hadriana tytulatura cesarska została wyrażona w celowniku. W okresie tym nowy władca przebywał daleko od stolicy, a od momentu rozpoczęcia rządów — 11 sierpnia 117 roku — upłynęło jeszcze co najmniej 10 miesięcy²², zanim oficjalnie powrócił do Rzymu. Czas między objęciem władzy a wjazdem do stolicy upłynął nie tylko na legitymizowaniu władzy. Imperator zmagał się wówczas również z problemami wewnętrznymi, a także z niepokojami na granicach (HA, *Hadr.* 5.2, tłum. H. Szelest). Anthony R. Birley opisując sylwetkę Hadriana, zwrócił uwagę, że: „Sytuacja w sierpniu 117 r. nie była wprawdzie tak dramatyczna jak w roku 69, ale dużo bardziej niebezpieczna niż w roku 97”²³. Nowy władca procedurę przejścia władzy — po uzyskaniu poparcia stacjonujących w Syrii

¹⁸ Wśród historyków nie ma zgody co do autentyczności tej monety. Więcej na ten temat zob. M. Beckmann, *Trajan and Hadrian*, w: *Greek and Roman Coinage*, ed. W.E. Metcalf, Oxford 2012, s. 413; A.R. Birley, *Hadrian. Cesarz niestrudzony*, tłum. R. Wiśniewski, Warszawa 2002, s. 128; A. Burnett, *The Early Coinage of Hadrian and the Deified Trajan at Rome and Alexandria*, „American Journal of Numismatics” 2008, 20, s. 460—461; H. Brandt, *Die Kaiserzeit. Römische Geschichte von Octavian bis Diocletian 31 v. Chr.—284 n. Chr.*, München 2021, s. 324; O. Hekster, *Hadrian and the Limits to Power*, „Journal of Ancient History and Archeology” 2020, 7, 1, s. 279—280; Y. Roman, B. Remy, L. Riccardi, *Les intrigues de Plotine et la succession de Trajan. À propos d'un aureus au nom d'Hadrien César*, „Revue des Etudes Anciennes” 2009, 111, 2, s. 508—517.

¹⁹ M. Beckmann, *Trajan and Hadrian...*, s. 408—414.

²⁰ W mennictwie Hadriana tytuł *optimus* przybrał skróconą wersję OPT. Więcej na temat tytułu *optimus* zob. J. Bennett, *Trajan Optimus Princeps: życie i czasy*, tłum. M.N. Faszczka, M. Baranowski, Oświęcim 2015, s. 354; P. Grimal, *Marek Aureliusz*, tłum. A. Łukaszewicz, Warszawa 2020, s. 354.

²¹ W 117 roku na monetach Hadriana często pojawiała się tytulatura: IMP(erator) CAES(ar) TRAIAN(us) HADRIAN(us) OPT(imus) AVG(ustus) GER(manicus) D(acicus) PART(hicus) lub też w skróconej formie zapisu G(ermanicus).

²² Na podstawie inskrypcji dziękczynnej za szczęśliwe przybycie princepsa z kapitolinńskiej świątyni Jowisza datę przybycia do Rzymu można określić najpóźniej na 9 lipca 118 roku (CIL VI 32374).

²³ A.R. Birley, *Hadrian. Cesarz niestrudzony...*, s. 122.

legionów — musiał ograniczyć do korespondencji z senatem (HA, *Hadr.* 6.1)²⁴, gdyż przywrócenie spokoju wewnątrz imperium było sprawą ważniejszą²⁵.

Kwestie legitymizacji władzy zdominowały mennictwo cesarskie. W tym okresie wśród wyobrażeń rewersowych przeważały przedstawienia Hadriana wraz z Trajanem²⁶, a także personifikacje zgody (*concordia*)²⁷, fortuny (*fortuna redux*)²⁸, sprawiedliwości (*iustitia*)²⁹ oraz pokoju (*pax*)³⁰. Systematycznie na monetach prezentowano również panującego cesarza wraz z jego poprzednikiem, podających sobie dłonie lub też trzymających glob — symbol władzy nad światem³¹. Ponadto część numizmatów tego typu zawiera w egzerdze dodatkowe odniesienie do adopcji (ADOPTIO)³². Personifikacje zgody i sprawiedliwości obecne na monetach z tego okresu zapewniają z kolei o bezkonfliktowych okolicznościach przejścia władzy. *Concordia* została przedstawiona na tronie, z paterą w rękę, a obok niej

²⁴ Mason Hammond, wskazując na stronniczy charakter autora *Historia Augusta*, podał w wątpliwość treści zawarte w rzekomej korespondencji cesarza do senatu. M. Hammond, *The Transmission of the Powers of the Roman Emperor from the Death of Nero in A.D. 68 to That of Alexander Severus in A.D. 235*, „Memoirs of the American Academy in Rome” 1956, 24, s. 93.

²⁵ Biorąc pod uwagę różne scenariusze dotyczące przejścia władzy przez Hadriana warto podkreślić, jak słusznie zauważył T. Dydyński: „Ledwie Hadryan wystąpił na widownię polityczną i postawił pierwsze kroki w celu zabezpieczenia swej władzy wobec armii i senatu [...]”. Z perspektywy czasu wiele działań cesarza można uznać za formę zabezpieczenia sukcesji. T. Dydyński, *Cesarz Hadryan: studium historyczno-prawne*, Warszawa 1899, s. 9.

²⁶ RIC II.3, *Hadrian*, nr 1—11, 30—33. Istnieje także moneta przedstawiająca Trajana z Hadrianem, lecz zawierająca w tytulaturze tego drugiego zwrot *pater patriae* (RIC II.3, *Hadrian*, nr 2786).

²⁷ RIC II.3, *Hadrian*, nr 12—16, 35—38, 41—44, 53—56, 70—73, 79—80, 93—94, 98—99, 106—110, 148—149.

²⁸ RIC II.3, *Hadrian*, nr 17—18, 39—40, 45—48, 57—59, 74—77, 81—83, 95—97, 100—103, 111—116, 150—154.

²⁹ RIC II.3, *Hadrian*, nr 19—20, 60—63, 84—86, 117—119.

³⁰ RIC II.3, *Hadrian*, nr 21—23, 64—66, 88—89, 124—126.

³¹ A. A. Kluczek, *Studia nad propagandą...*, s. 112—113; eadem, *Cesarze rzymscy i ich antenaci — numizmatyczna saga Oliviera Hekstera „Emperors and ancestors. Roman rulers and the Constraints of Tradition”*, Oxford 2015, p. 395, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym” 2020, 54, 3, s. 189. Jowisz występuje w tej scenie jako opiekun cesarza. Motyw ten obecny jest w mennictwie wielu cesarzy.

³² Nawiązanie do adopcji zawierają także dwa denary wybite w Antiochii, z czego jeden (RIC II.3, *Hadrian*, nr 2959) nazywa Hadriana ojca ojczyzny (*pater patriae*), który to tytuł cesarz przyjął dopiero w 128 roku. Druga z monet (RIC II.3, *Hadrian*, nr 2960) nie zawiera tego tytułu. Obydwa numizmaty na podstawie legendy cesarza odpowiadają początkowemu okresowi jego rządów. Wątpliwe wydaje się, aby jeszcze w 128 roku Hadrian musiał przypominać o adopcji, dlatego też prawdopodobnie obie monety pochodzą z czasów, gdy princeps pozostawał w Syrii po objęciu władzy. Nawiązanie do tytułu ojca ojczyzny należy potraktować w tym przypadku jako błąd podczas emisji.

znajduje się personifikacja nadziei (*spes*). Dodatkowo pod tronem umieszczony został róg obfitości — zapowiedź dobrobytu cesarstwa. Element ten występuje również jako atrybut *pax*. Ideologicznie rządy Hadriana zostały przedstawione jako zapowiedź pomyślności państwa. Oprócz tego *fortuna redux* przypomina, że cesarz nie jest obecny w stolicy, a jego szczęśliwy powrót stanowi niejako warunek konieczny usankcjonowania nowego porządku. Mennictwo cesarskie obrazowo ukazuje kontekst sytuacji, w której Hadriana kreowano na sprawiedliwego i prawowitego następcę, o czym przypomina żeńska personifikacja *iustitia* trzymająca berło (*sceptrum*) — jeden z atrybutów władzy cesarskiej. Hadrian jako kontynuator polityki swojego adopcyjnego ojca, choć w nieco zmienionej formule, nie zrezygnował zupełnie z aluzji do wojskowych sukcesów Trajana, tym bardziej, że brał czynny udział w jego kampaniach³³. Stąd też emisja monet nawiązujących do zakończonej wyprawy partyjskiej, gdzie na rewersach ukazano wschodnie bóstwo Sol z opisem w legendzie: ORIENS³⁴.

Jednym z najważniejszych elementów w procesie legitymizacji władzy Hadriana było ubóstwienie jego adopcyjnego ojca, do czego potrzebna była zgoda senatu. Z perspektywy nowego władcy stał się on synem boga, o czym dość szybko zaczęto informować poprzez emisję monet z legendą: DIVI TRAIAN(i) AVG(usti) F(ilius). Wyniesienie Trajana do pozycji boga nastąpiło prawdopodobnie tuż po odprawieniu uroczystości pogrzebowych i złożeniu szczątków cesarza w kolumnie symbolizującej jego sukcesy w wojnie z Dakami (Cass. Dio 69.2.3)³⁵. Świadczy o tym m.in. fakt, że monety ze wspomnianą legendą emitowane były już w roku 117, to znaczy przed przybyciem Hadriana do miasta. Nowy princeps nie uczestniczył w tych wydarzeniach, co potwierdza, że konieczność ustabilizowania swojej pozycji w państwie stanowiła dla niego kwestię priorytetową. Przypuszcza się jednak, że triumf, o którym mówi biograf *Historia Augusta* (HA, *Had.* 6.3), odbył się już po powrocie cesarza do Rzymu³⁶, aby Hadrian mógł się zaprezentować ludowi rzymskiemu jako prawomocny władca Imperium Romanum³⁷.

³³ RIC II.3, *Hadrian*, nr 34. Symbole wojskowe znajdowały się także na emisjach z lat późniejszych, a także wchodziły w skład monet podróżniczych (*exercitus*).

³⁴ RIC II.3, *Hadrian*, nr 49—51, 87, 120—123. Odwołania do Sola obecne były także w mennictwie Trajana.

³⁵ W okresie wczesnego Cesarstwa był to pierwszy przypadek pochówku cesarza wewnątrz *pomerium*. J. Bennett, *Trajan Optimus Princeps: życie i czasy...*, s. 347.

³⁶ K. Balbuza, *Triumfator: triumf i ideologia zwycięstwa w starożytnym Rzymie epoki Cesarstwa*, Poznań 2005, s. 112.

³⁷ W. Boer, *Trajan's Deification and Hadrian's Succession*, „Ancient Society” 1975, 6, s. 204. Pośmiertny triumf przyznany przez senat Trajanowi został przedstawiony również w mennictwie. Na aureusach wybitych przez Hadriana Trajan został przedstawiony w kwadrydze (RIC II.3, *Hadrian*, nr 2451 i 2452), tak jak opisywał to biograf *Historia Augusta* (HA, *Had.* 6.3).

W mennictwie tego okresu równie chętnie odwoływano się do panowania Nerwy, a tym samym do ciągłości dynastii. Hadrian bowiem to nie tylko syn boskiego Trajana, lecz także wnuk Nerwy. Warto jednak zaznaczyć, że nawiązania do przyszywanego dziadka zawierać będą tylko numizmaty datowane na 118 rok³⁸. Kwestie rodzinne znalazły odzwierciedlenie również w wizerunkach Plotyny³⁹, Matidii — matki Sabiny, żony cesarza⁴⁰, a także boskiego Trajana ukazanego z Plotyną⁴¹. W początkowym okresie rządów Hadriana problematyka powiązań wewnątrzdynastycznych stanowiła kolejną z płaszczyzn uprawomocnienia jego władzy. Na pierwszy plan wysuwa się bez wątpienia postać Trajana, gdyż — ze względów oczywistych — odwołania takie miały najsilniejszy przekaz ideologiczny⁴².

Wszystkie omówione wcześniej personifikacje obecne są również w mennictwie 118 roku, lecz widoczna w tym czasie jest także zmiana, polegająca na przedstawianiu dodatkowych abstraktów. Personifikacje: *aeternitas* (AET AVG)⁴³, *felicitas* (FEL AVG)⁴⁴, *salus* (SALVS AVG)⁴⁵, nawiązują bezpośrednio do postaci cesarza. Wyobrażenia te posłużyć mogły celom propagandowym, gdyż prawdopodobnie właśnie w roku 118 doszło do zabójstwa czterech byłych konsulów. Istnienie „konspiracji” przeciwko Hadrianowi i tolerowanie jej przez władcę mogło w znaczący sposób oddziaływać na jego pozycję polityczną, tym bardziej że wspomniani konsulowie byli w czasach Trajana osobami wpływowymi, a niejasne okoliczności adopcji i sukcesji Hadriana skutkowały jego niepopularnością wśród wpływowych Rzymian⁴⁶.

³⁸ Monety odwołujące się zarówno do Trajana, jak i do Nerwy wybite zostały z legendą: IMP(eratori) CAES(ari) DIVI TRA(iani) PARTH(ici) F(ilius) DIVI NER(vae) NEP(os) TRAIANO HADRIANO AVG(usto).

³⁹ RIC II.3, *Hadrian*, nr 26, 2447—2450. Po śmierci Plotyny zostały ponadto wyemitowane numizmaty tytułujące ją jako: DIVAE PLOTINAE AVGVSTI MATRI (RIC II.3, *Hadrian*, nr 2464), a także pośmiertne upamiętnienie obojga boskich rodziców: DIVIS PARENTIBVS (RIC II.3, *Hadrian*, nr 1419—1421).

⁴⁰ RIC II.3, *Hadrian*, nr 2450. Po śmierci Matidia również została zaliczona w poczet bogów: DIVA AVGVSTA MATIDIA (RIC II.3, *Hadrian*, nr 2457—2463). Co ciekawe, na podstawie tytulatury cesarzowej Sabiny nie jest możliwe jednoznaczne określenie, czy Hadrian w początkowym okresie swojej władzy nawiązał do niej w numizmatyce.

⁴¹ RIC II.3, *Hadrian*, nr 2447—2449.

⁴² Według wyliczeń Oliviera Hekstera nawiązania do adopcyjnego ojca stanowiły w mennictwie Hadriana 10% wszystkich emisji monetarnych. Liczba ta jest mniejsza w porównaniu z innymi cesarzami. Więcej na ten temat zob. O. Hekster, *Emperors and Ancestors. Roman Rulers and the Constraints of Tradition*, Oxford 2015, s. 60; A.A. Kluczek, *Cesarze rzymscy...*, s. 193.

⁴³ RIC II.3, *Hadrian*, nr 130—131.

⁴⁴ RIC II.3, *Hadrian*, nr 132—134.

⁴⁵ RIC II.3, *Hadrian*, nr 135—139, 164—165.

⁴⁶ A.R. Birley, *Hadrian. Cesarz nieustrudzony...*, s. 14; M. Byra, *Wojna partyjska Trajana (114—117 r. n.e.): punkt zwrotny w dziejach ekspansjonizmu rzymskiego*, Oświęcim 2019, s. 159—162.

Kasjusz Dion nie pozostawił złudzeń odnośnie do powodów zabójstwa byłych konsulów (Cass. Dio 69.2.5, tłum. E. Cary), których wymienił z imienia: Palma⁴⁷, Celsus⁴⁸, Nigrinus⁴⁹ i Lusius⁵⁰. Odgrywali oni kluczowe role w Imperium Romanum, byli namiestnikami prowincji, zaufanymi stronnikami Trajana, a także dowódcami wojskowymi. Julian Bennett pisał o nich: „nieznani wcześniej, doszli do zaszczytnych stanowisk, tak wojskowych, jak i cywilnych, co sugeruje, że byli rówieśnikami cesarza, a zarazem jego przyjaciółmi”⁵¹. Wszyscy czterej, prawdopodobnie tak jak Trajan, wywodzili się z kręgów wojskowych, a karierę rozpoczęli za czasów panowania Flawiuszów, a konkretnie cesarza Domicjana.

Jeśli uznać chronologię opisu autora *Historia Augusta* za adekwatną do wydarzeń 118 roku, to rozprawienie się z przeciwnikami politycznymi miało miejsce przed pojawieniem się Hadriana w stolicy. Wskazuje na to fakt, że według opisu nowy władca zdecydował się na pospieszny powrót do Rzymu w celu osobistego zaprzeczenia plotkom (HA, *Hadr.* 7.3).

Uroczysty wjazd cesarza do Rzymu został odzwierciedlony w materiale numizmatycznym. Z tej okazji wyemitowano bowiem sesterce i dupondiusy z przedstawieniem Hadriana ściskającego dłoń spersonifikowanej Romy⁵². W scenie tej Roma — siedząca na tarczy, ukazana w stroju wojskowym z włócznią w ręku — kontrastuje z postacią cesarza, który ubrany jest w togę. Tego rodzaju przedstawienie cesarza jest charakterystyczne dla całego okresu jego panowania. Hadrian powraca jednak do miasta jako zwierzchnik wojska, któremu zawdzięcza wyniesienie do godności cesarskiej. Monety zapowiadające przybycie władcy opatrzone zostały legendą: ADVENTVS AVG(usti).

Obecność cesarza w stolicy wykorzystano do dalszego umacniania jego pozycji wśród ludu rzymskiego. Świadcstwo tego odnajdujemy w materiale numizmatycznym. Opisana przez biografę *Historia Augusta* scena rozdawnictwa pieniędzy (HA, *Hadr.* 7.3—4) została zaprezentowana na sesterce (RIC II.3, *Hadrian*, nr 163), stanowiącym jedyne tego rodzaju przedstawienie. Na rewersie tej monety cesarza

⁴⁷ Aulus Cornelius Palma Frontonianus (PIR C 1412) sprawował namiestnictwo prowincji w Azji, Hiszpanii Bliższej oraz Syrii.

⁴⁸ Lucius Publilius Celsus (PIR P 1049).

⁴⁹ Gaius Avidius Nigrinus (PIR A 1408), namiestnik Dacji.

⁵⁰ Lusius Quietus (PIR L 439), namiestnik Judei, dowódca jazdy mauretańskiej. Paul Veyne wysunął hipotezę, że Lusjusz Kwietus został przedstawiony obok Trajana na łuku triumfalnym w Benewencie, co świadczy o bliskich kontaktach z cesarzem. P. Veyne, *Une hypothèse sur l'arc de Bénévènt*, „Mélanges de l'école française de Rome” 1960, 72, s. 202.

⁵¹ J. Bennett, *Trajan Optimus Princeps: życie i czasy...*, s. 141.

⁵² RIC II.3, *Hadrian*, nr 158—159. Zagadkowa wydaje się emisja monety o tym samym przekazie, lecz w późniejszym okresie (RIC II.3, *Hadrian*, nr 232).

ukazano w pozycji siedzącej — po raz pierwszy na krześle kurulnym (*sella curulis*) — w towarzystwie personifikacji łaskawości (*liberalitas*), a także obywateli miasta.

W 119 roku w mennictwie Hadriana pojawiły się kolejne nowe nawiązania, służące legitymizacji jego władzy. Mimo że panował od sierpnia 117 roku, to formalnie jego pozycja nie była wciąż ugruntowana, o czym świadczy konieczność nawiązywania do sukcesji w mennictwie także w latach 120 i 121. W 119 roku Hadrian objął swój trzeci i ostatni konsulat (COS III) i chociaż władzę trybunską (*tribunicia potestas*) sprawował przez cały okres swojego panowania, to znaczy dwadzieścia dwa razy, nie zawsze odnotowywano ten fakt w mennictwie wraz z odpowiednim liczebnikiem⁵³.

Najwcześniej w 119 roku w mennictwie Hadriana pojawiło się kolejne nawiązanie do mieszkańców Wiecznego Miasta — w postaci aureusów i denarów z legendą: GEN(ius) P(opuli) R(omani)⁵⁴, a idea *concordii*, często obecna po objęciu władzy, zastąpiona została m.in. przez wspólne wyobrażenie Senatu i obywateli rzymskich⁵⁵. Po uzyskaniu trzeciego konsulatu wybito także monety po raz pierwszy prezentujące najwyższe z rzymskich bóstw — Jowisza⁵⁶. Stanowi to uniwersalne nawiązanie do władzy cesarskiej, m.in. poprzez dzierżone przez boga *sceptrum*. Odwołanie do Jowisza pojawiło się także na monecie oznaczonej legendą: PROVIDENTIA DEORVM⁵⁷. Na jej rewersie przedstawiono samego cesarza w postawie stojącej, który wyciąga prawą dłoń w kierunku lecącego orła. Ptak w szponach trzyma berło. Scena ta symbolizuje boski charakter władzy Hadriana. Przykład ten dobrze ilustruje potrzebę ciągłego odwoływania się do boskiej natury władzy cesarskiej, mimo że imperator sprawował już wówczas rządy od co najmniej dwóch lat. W zbliżonym czasie wybito też monetę, która przedstawia scenę przekazania globu, podobną do tych ukazujących Trajana i Hadriana razem, lecz tym razem to sam Jowisz przekazuje władzę cesarzowi, a orzeł znajduje się pomiędzy postaciami⁵⁸.

⁵³ Więcej o tytułaturach w mennictwie Hadriana, a także na temat datowania monet tego władcy zob. B.B. Awianowicz, *Gramatyka monet rzymskich okresu republiki i cesarstwa...*, s. 272—275; R. Diegi, *Le monete di Adriano*, „Panorama Numismatico” 2008, 229, s. 15.

⁵⁴ RIC II.3, *Hadrian*, nr 193—197.

⁵⁵ RIC II.3, *Hadrian*, nr 381, 395.

⁵⁶ Nawiązania do Jowisza będą pojawiać się w mennictwie Hadriana również w następujących latach jego rządów. Dla porównania, w greckojęzycznej części cesarstwa postać Hadriana utożsamiano z Zeusem, a także Dionizosem. Więcej o hellenistycznych zainteresowaniach cesarza zob. S. Poloczek, *Dionysus and Legitimation of Imperial Authority by Myth in First and Second Century Rome: Caligula, Domitian and Hadrian*, w: *Dionysus and Politics. Constructing Authority in the Graeco-Roman World*, eds. F. Doroszewski, D. Karłowicz, New York 2021, s. 130—132.

⁵⁷ RIC II.3, *Hadrian*, nr 260—261.

⁵⁸ RIC II.3, *Hadrian*, nr 382.

Na podstawie źródeł numizmatycznych trudno jednoznacznie potwierdzić lub zakwestionować okoliczności wyniesienia Hadriana do godności cesarskiej. Mennictwo imperialne w latach 117—121 w wielu przypadkach nawiązuje do sukcesji i legitymizacji władzy, co samo w sobie świadczy o konieczności usankcjonowania pozycji nowego Augusta.

Obecnie wśród historyków dominuje przekonanie, że wydarzenia z lat 117 oraz 118 doprowadziły do obsadzenia na „tronie” rzymskim kandydata, który wydał się naturalnym następcą, i gdyby nie przedwczesna śmierć Trajana, pozycja Hadriana zostałaby oficjalnie usankcjonowana⁵⁹. Historiografia późnoantyczna zawiera pewne niejasności w odniesieniu do postaci Publiusa Aeliusa Hadrianusa, wynika to prawdopodobnie z całokształtu panowania tego władcy i niepotwierdzonych innymi źródłami szczegółów dotyczących niektórych kwestii jego rządów. Nie ulega wątpliwości, że zmiana panującego spowodowała pewnego rodzaju zamieszanie czy też destabilizację w państwie⁶⁰, natomiast takie wydarzenia miały miejsce również w odniesieniu do inwestytur innych cesarzy, którzy każdorazowo potrzebowali usankcjonować swoje panowanie. Decyzja Trajana o adopcji i uczynieniu swoim spadkobiercą Hadriana mogła zapaść znacznie wcześniej, niż zostało to odnotowane w źródłach⁶¹, chociażby ze względu na lata ich wspólnych doświadczeń⁶², a także, jak to określił J. Bennett, w okresie „wytrwałego promowania”⁶³ Hadriana przez Trajana.

⁵⁹ A.R. Birley, *Hadrian. Cesarz niestrudzony...*, s. 122—123; A. Claridge, *Hadrian's Succession and the Monument's of Trajan*, w: *Hadrian: Art, Politics and Economy*, ed. T. Opper, London 2013, s. 5; A. Garzetti, *From Tiberius to the Antonines. A History of the Roman Empire AD 14—192*, transl. J.R. Foster, New York 2014, s. 377.

⁶⁰ Przykładem takiego rodzaju destabilizacji, związanej ze zmianą imperatora, była sytuacja w mennicach — przede wszystkim prowincjonalnych — po śmierci cesarza Trajana. Więcej na ten temat zob. A. Burnett, *The Early Coinage of Hadrian and the Deified Trajan...*, s. 475.

⁶¹ Wśród niektórych badaczy istnieje przekonanie, że sprawy sukcesyjne zostały przez Trajana uregulowane znacznie wcześniej. Przykładem takiej argumentacji jest identyfikowanie postaci Hadriana u boku Trajana w różnych zabytkach pochodzących z epoki, zob. M. Hammond, *The Antonine...*, s. 91; K. Töpfer, *Hadrian auf der Trajanssäule?*, „Römische Mitteilungen” 2008, 114, s. 357—388.

⁶² O. Schipp, *Die Adoptivkaiser. Nerva, Trajan, Hadrian, Antoninus Pius, Mark Aurel, Lucius Verus und Commodus*, Darmstadt 2011, s. 44; K. Töpfer, *Hadrian auf der Trajanssäule?...*, s. 357—358..

⁶³ J. Bennett, *Trajan Optimus Princeps: życie i czasy...*, s. 357.

Bibliografia

- Awianowicz B.B., *Gramatyka monet rzymskich okresu republiki i cesarstwa*, 1: *Kompendium tytulatur i datowania*, Toruń 2019.
- Balbuza K., *Triumfator: triumf i ideologia zwycięstwa w starożytnym Rzymie epoki Cesarstwa*, Poznań 2005.
- Barnes T.D., *The Composition of Cassius Dio's Roman History*, „Phoenix” 1984, 38, 3, s. 240—255.
- Beckmann M., *Trajan and Hadrian*, w: *Greek and Roman Coinage*, ed. W.E. Metcalf, Oxford 2012, s. 405—422.
- Bennett J., *Trajan Optimus Princeps: życie i czasy*, tłum. M.N. Faszczka, M. Baranowski, Oświęcim 2015.
- Birley A.R., *Hadrian. Cesarz niestrudzony*, tłum. R. Wiśniewski, Warszawa 2002.
- Brandt H., *Die Kaiserzeit. Römische Geschichte von Octavian bis Diocletian 31 v. Chr.—284 n. Chr.*, München 2021.
- Burnett A., *The Early Coinage of Hadrian and the Deified Trajan at Rome and Alexandria*, „American Journal of Numismatics” 2008, 20, s. 459—477.
- Byra M., *Wojna partyjska Trajana (114—117 r. n. e.): punkt zwrotny w dziejach ekspansjonizmu rzymskiego*, Oświęcim 2019.
- Claridge A., *Hadrian's Succession and the Monument's of Trajan*, w: *Hadrian: Art, Politics and Economy*, ed. T. Opper, London 2013, s. 5—18.
- De la Bédoyère G., *Pretorianie: rozkwit i upadek rzymskiej gwardii cesarskiej*, tłum. M. Studencki, Kraków 2018.
- Den Boer W., *Trajan's Deification and Hadrian's Succession*, „Ancient Society” 1975, 6, s. 203—212.
- Diegi R., *Le monete di Adriano*, „Panorama Numismatico” 2008, 229, s. 11—21.
- Dydyński T., *Cesarz Hadryan: studyum historyczno-prawne*, Warszawa 1899.
- Galimberti A., *Adriano e l'ideologia del principato*, Roma 2007.
- Garzetti A., *From Tiberius to the Antonines. A history of the Roman Empire AD 14—192*, transl. J.R. Foster, New York 2014.
- Geer R.M., *Second Thoughts on the Imperial Succession from Nerva to Commodus*, „Transactions and Proceedings of the American Philological Association” 1936, 67, s. 47—54.
- Grimal P., *Marek Aureliusz*, tłum. A. Łukaszewicz, Warszawa 2020.
- Hammond M., *The Transmission of the Powers of the Roman Emperor from the Death of Nero in A.D. 68 to That of Alexander Severus in A.D. 235*, „Memoirs of the American Academy in Rome” 1956, 24, s. 62—133.
- Hammond M., *The Antonine Monarchy*, Rome 1959.
- Hekster O., *Emperors and Ancestors. Roman Rulers and the Constraints of Tradition*, Oxford 2015.
- Hekster O., *Hadrian and the Limits to Power*, „Journal of Ancient History and Archeology” 2020, 7, 1, s. 277—287.
- Hölscher T., *Różni aktorzy — te same role: panowanie „ideologiczne” cesarza w sztuce rzymskiej*, tłum. L. Olszewski, Poznań 2014.
- Kluczek A.A., *Studia nad propagandą polityczną w Cesarstwie Rzymskim II—III w.*, Toruń 2006.
- Kluczek A.A., *Cesarze rzymscy i ich antenaci — numizmatyczna saga Oliviera Hekstera*, „Emperors and ancestors. Roman rulers and the Constraints of Tradition”, Oxford 2015, p. 395, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym” 2020, 54, 3, s. 183—197.

- Kluczek A.A., „*Ex nummis historia*”. Szkice o obrazach numizmatycznych w badaniach nad dziejami starożytnego Rzymu, Katowice 2021.
- Kłodziński K., *Prefekci pretorianów cesarza Kommodusa*, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym” 2012, 20, 1, s. 3—44.
- Lex de imperio Vespasiani*, wstęp, tłum. i komentarz K. Kłodziński, P. Sawiński, Poznań 2020.
- Millar F., *A study of Cassius Dio*, Oxford 1964.
- Noreña C.F., *The Communication of the Emperor's Virtues*, „The Journal of Roman Studies” 2001, 91, s. 146—168.
- Poloczek S., *Dionysus and Legitimation of Imperial Authority by Myth in First and Second Century Rome: Caligula, Domitian and Hadrian*, w: *Dionysus and Politics. Constructing Authority in the Graeco-Roman World*, eds. F. Doroszewski, D. Karłowicz, New York 2021, s. 124—141.
- Roman Y., Remy B., Riccardi L., *Les intrigues de Plotine et la succession de Trajan. À propos d'un aureus au nom d'Hadrien César*, „Revue des Etudes Anciennes” 2009, 111, 2, s. 508—517.
- Ruciński S., *Præfecti prætorio: dowódcy gwardii pretoriańskiej od 2 roku przed Chr. do 282 roku po Chr.*, Bydgoszcz 2013.
- Sawiński P., *Sukcesja władzy cesarskiej w okresie rządów dynastii julijsko-klaudyjskiej (30 p.n.e.—68 n.e.)*, Poznań 2016.
- Schipp O., *Die Adoptivkaiser. Nerva, Trajan, Hadrian, Antoninus Pius, Mark Aurel, Lucius Verus und Commodus*, Darmstadt 2011.
- Suski R., *Ocena historyków i historiografii w „Historia Augusta” (w żywotach przypisywanych Flawiusowi Vopiscusowi)*, „Wieki Stare i Nowe” 2015, 9, 14, s. 22—35.
- Syme R., *Guards Prefects of Trajan and Hadrian*, „The Journal of Roman Studies” 1980, 70, s. 64—80.
- Töpfer K., *Hadrian auf der Trajanssäule?*, „Römische Mitteilungen” 2008, 114, s. 357—388.
- Veyne P., *Une hypothèse sur l'arc de Bénévènt*, „Mélanges de l'école française de Rome” 1960, 72, s. 191—219.
- Weber M., *Szkice z socjologii religii*, tłum. J. Prokopiuk, H. Wandowski, Warszawa 1984.
- Weinstein M.F., *The Problem of the Succession in the Roman Empire*, „The Historian” 1961, 24, 1, s. 84—102.
- Woytek B.E., *The Aureus under Trajan: The Metrological Evidence*, „American Journal of Numismatics” 2008, 20, s. 435—457.

Wojciech Wierzbicki

The Legitimation of Emperor Hadrian's Power in Roman Coinage

Summary

The aim of this article is to examine the circumstances of Hadrian's assumption of power after the death of Trajan. Wojciech Wierzbicki has analysed the numismatic material of the emperor Hadrian dating mainly from the first years of his reign. These contents, the issue of the imperial mint, clearly indicate the desire and need to legitimate the power of the new princeps. Wierzbicki also presents the background to the political events of the period as well as the most important figures involved in sharing power, both supporters and opponents of the emperor.

Key words: emperor Hadrian, ancient Rome, roman coinage, succession of imperial power